

Nemzet által homályosan

Csepli György szociológussal Tompa Imre beszélget

Nép, nemzet, haza és magyarság – e szavak sűrű használata tisztábbá teszi a látásunkat vagy inkább elhomályosítja? Mi köze a hazafiságnak a hétköznapi hazaszeretethez? Milyen a modern magyarságtudat?

Kurír: - Hogyan hatott a nemzeti érzésre a pártállami időszak, a rendszerváltás és az azóta eltelt két esztendő?

– Széltében-hosszában elterjedt az a mítosz, hogy az elmúlt négy évtized valamely mohácsi vész méretű pusztítást vitt végbe a magyarok nemzeti érzés-tudatában; hogy honkongizálódott pincérnemzetté alakultunk, mely az elnemzetietlenítő konzumkultúra uszályába került, és elhomályosult nemzeti látásunk. A közvéleménykutatók ezzel szemben rendre azt a nyugtalanító hírt közölték az internacionalista pártvezetéssel, hogy Magyarországon nagyon is eleven a nemzeti érzés. Csonkítatlanul maradt meg az a különbözőségi tudat, mely a magyarságot a többiektől elválasztja. A többi nemzethez való viszonyon vörös fonalként húzódik végig a románellenesség, ezt a „három T” (tiltás, tűrés, támogatás) szellemében a hivatalos politika egyáltalán nem tiltotta. Érdekes dinamika jellemezte a lengyel-magyar kapcsolatot, mely kezdetben nagyon intenzív és pozitív volt, majd később, különösen a Jaruzelski-puccsot követően fordult meg, a magyar politika és tömegkommunikáció sikeres tevékenységének következtében. Ugyanígy a csehek és szlovákok iránti viszonyban a történelmileg örökölt negatív attitűdök a románokéhoz hasonlóan folyamatosan megmaradtak, ha nem is olyan intenzitással, mint a románok esetében. Az osztrák rabtartó alakja átalakult az osztrák jótevő figurájává, a németeknél pedig létrejött a keletnémet, illetve a nyugatnémet képe. Tabu volt a szovjet-kép, végül meglehetősen pozitív vélekedések éltek a jugoszlávokról, akiket nem választottak szét szerbekre és horvátokra. A pozitív érzelmi tartomány, amely minden normális ember sajátja, változatlanul fennmaradt a négy évtized folyamán, noha voltak olyan ideológiai manipulációk, amelyek pusztításokat vittek végbe. Így elpusztították a képet, mely a két világháború között élt a hajdanvolt nagy magyar középkorról. Épültek viszont olyan elemek, amelyek korábban nem voltak meg; beépültek például a helyzettudattal kapcsolatos elgondolások. Azok a viszonyítások és eltérő mércék, hogy Keletre nézve pozitív, Nyugatra nézve negatív magyarnak lenni. Végző soron az egyenleg eléggé kiegyensúlyozott, mert amit veszítettünk a nagy magyar mítoszból, azt kipótoltuk realiztikusabb, a kis népekre inkább jellemző helyzettudattal. A változás abban a pillanatban érte a magyar társadalmat, amikor megkezdődött a nemzettudati minták versenye. Feltételezésem szerint aktuális mozzanatok jelentős szerepet játszottak abban, hogy a kormánypártok a magyarság meggyőzőbb képviselőjének képében tűntek fel; gondolok itt például a marosvásárhelyi véres eseményekre. Az egyidejű- közvéleménykutatások tanúsága szerint ellenzéki és kormánypárti

szavazótáborok nem a magyarság és kisebbségi magyarság kérdésében különböztek, hanem a rendszerváltás módját illetően. A nemzeti retorikát szerintem a koalíció taktikai célokból hangsította föl. Szembesülve azzal, hogy a választási propagandájában ígért puha átmenet lehetetlen, fölkorbácsolta a nemzeti azonosságtudattal kapcsolatos hisztériát, kikiáltotta magát a tizenötmillió magyar egyedüli képviselőjének, egyidejűleg megkonstruálta az országon belüli ellenségeket, akiket azonosított a sajtóval és az ellenzéki pártokkal. Önmagát ostromlott várnak látja, melyet koncentrikus körökben vesznek körül az ellenségek. Ez a séma nagyon ismerős, mert az előző négy évtizedben is volt efféle ostromlott vár, de az internacionalizmus zászlaja lobogott rajta. Szegény magyar nép megzavarodna, ha belegondolna, hogy azelőtt túlságosan nacionalistának minősült (ezt tudom, mert a pártközpontnak rengeteg fájdalmat okoztak az ezt tanúsító közvéleménykutatások), ma meg, legalábbis Csurka István vasárnap reggeli, dervisi szózatai szerint, nem elég magyar... Szerencsére a magyar nép kibírta azt is, ki fogja bírni ezt is.

Kurír: - A hatalom által vetített nemzetképnek mi a viszonya társadalom spontán nemzeti érzéséhez?

– Semmi köze nincsen hozzá. Ahogy a két világháború között a nemzeti-keresztény koncepció, a Kárpát-medencei kultúrfölény és a sikeres korszakokat kiemelő történelmi mitológia nem talált visszhangra a társadalomban, úgy ma sem talál. A hétköznapi életet élő tömegeknek a magyarság ugyanaz volt, mint ma: olyasfajta természetes összetevője az életérzésünknek, mint hogy nők vagyunk vagy férfiak, hogy tavasz van vagy őszi. Nem reflektált összetevő, hanem az élet egyik magától értetődő komponense. A hatalmi-manipulációs érdekek - mindenekelőtt Trianon - tették indokolttá egy jólfejlesztett ideológia táplálását. Ez az ideológia látványos vereséget szenvedett a második világháborúban, és azt a keresztény kurzust nem lehet rehabilitálni. Egy nép ugyanis tud tanulni, tapasztalatát nem lehet lehazudni, márpedig a voronyezsi katasztrófa vagy a nyilas rezsim szégyenletes végnapjai beégték a magyar nemzet emlékezetébe (más, fájdalmas emlékekkel együtt, mint a szovjet hadifogság, vagy az úgynevezett felszabadulás). Annak, hogy az elit most mégis visszanyúlt ehhez, szociálpszichológiai oka is van: a mostani vezetők abban a politikában szocializálódtak és váltak politikussá.

Kurír: - A jelenségnek van mélyebb szociológiai gyökere is, mint hogy a mostani vezető elit fiatalkorában értéknek tartott értékek megvalósításának lehetőségéhez jutott. Mennyire polgári, illetve mennyire az úri középosztállyal folytonosságot mutató a mostani hatalom?

– A könyvhétre megjelent könyvemnek, melyen vagy tíz évig dolgoztam, valóban épp az a konklúziója, hogy bár a történelem és az elmúlt negyven esztendő államszocializmusa globális támadást indított a nemzettudat két világháború közötti ideológiai mintái ellen, ezek zárványként megmaradtak a társadalomban. Az úri középosztály nem halt ki. Az Aczél-féle kultúrpolitika lényege volt, hogy a népies-urbánus vita életben tartásával egymással tartotta sakkban az értelmiség csoportjait. A kultúrpolitika jóvoltából volt szociológiai bázisa a népies-urbánus vitának, amely a két világháború közötti, jóval hevesebb szociológiai ellentétre megy vissza, nevezetesen a polgári értelmiség, illetve a nemesi mintákat követő

intelligencia ellentétére. Új elemként járult ehhez 1945 után azoknak az értelmiségieknek egy csoportja, akikből – első generációs intellektüelként – a szocializmus hozta ki a magyart és az értelmiségit. Illyés Gyula nyomán ők újra felfedezték, hogy kisebbségi magyarok vannak; ők fedezték föl Németh László minőségiszocializmusát és a Kárpát-medencei magyar küldetést. A klasszikus középosztály ideológiájának folytatói beletagolódtak a rendszerbe, megkötötték a maguk kompromisszumait a kórboncnokságtól a múzeumigazgatóságig. A szocializmus által létrehozott értelmiség a maga minőségi magyarságát mint opozíciót szegezte szembe a bomló államszocializmussal. Köztük és a polgári radikális opozíció között taktikai szövetség élt, amíg közös volt az ellenfél. Azóta a szakadék két oldalára került a két tábor, és minőségi szocializmusából minőségi magyarsággá átalakult eszme képviselői megtalálták hatalmi struktúrájukat, különös módon a volt államszocialista struktúrákban. A másik két tábor ismét ellenzékbe került, akárcsak korábban. Öröklött csődök folytatódása a megújulás látszatát ölti azáltal, hogy fölerősödött a nemzeti retorika a pragmatikus megközelítések helyett, és hogy ez a retorika előnti a tömegkommunikáció egyes szeleteit. A társadalom megítélése szerint ez az ideológia jöttányit sem fog megoldani a csődtömegből, mert ma ugyanúgy bele van programozva a cselekvési kudarc, mint a két világháború közt. Ez elindítja a bűnbakképzést, azt a rettenetesen hibás kört, melyet csak egy új választás fog megszakítani.

Kurír: - A második világháború után felnőtt népi intelligenciának és az úri középosztályra visszatekintő nemzeti értelmiségnek mi a viszonya most egymáshoz?

– Úgy gondolom, hogy ellentét van közöttük, amely ki fog éleződni. A radikális első generációs értelmiség érzéketlen a politikai realitások iránt, míg a pragmatikusabb, középosztálybeli politikusok (bármilyen rokonszenves is nekik a magyar mitológia és a tizenötmillió magyar képzelt érdekeinek képzelt képviselője), fogékonyak a realitások iránt. Ez ügyben az ellenzéknek ügyesebben kéne politizálnia.

Kurír: - Miben állna ez az ügyes politizálás?

– Bátorabban vissza kellene nyúlnia a történelembe. Gerő András a minap a nyíregyházi liberális találkozón tartott előadásában csodálatosan szép példákat mondott el arról, hogy a magyar nemesség milyen sajátos önnevelés útján jutott el az igazi liberalizmushoz, amely nem nemzeti princípiumok, hanem a jog és jogtalanság fogalmai mentén értékeli a társadalmi valóságot. Széchenyi például, aki napközben megostorozta az útjába kerülő zsidót, este a naplójában katarzist élt át...

Kurír: - Mármint a szégyen katarziszt.

– Hogyne, és tanítja önmagát a modern viselkedésre. És ez a jelenség tömeges volt a reformkori magyar nemesség köreiből, jórészt átment annak a traumáján, hogyan lehet önmagát megszüntetve megőriznie, polgárosítani. Fontos volna, hogy az ellenzék ne a polgárosodás tanítómestereként lépjen föl, hanem – nagyobb empátiával fordulva a társadalomhoz – fel kellene fedeznie mindenkiben a lehetőséget a polgárrá válásra. A modernitás (amely ebben az esetben nem valamely külső minta elfogadását jelenti csupán, hanem a bennünk rejlő minta kinemesítését) lehetősége az ellenzék potenciális szavazóköre belül adott. Taktikailag is

adott az a lehetőség, hogy az MDF-en belüli szakadékok, mely a párt radikálisai és pragmatikusai közt van, az ellenzék elmélyítse...

Kurír: - Lehet-e azt mondani, hogy a kettős magyar társadalom mindkét fele hiányos, hogy az ellenzéki polgári intelligencia nem elég nemzeti, míg a hatalmon levő nemzeti intelligencia nem elég polgári? Hogy az a valódi demokrata, aki integrálja magában a magyar univerzium mindkét féltekéjét, alig található meg a közéletben? A Bartók-szerű nagy integrátorokhoz hasonló alakok? Göncz Árpád tekinthető ilyenek.

– Igen, és ez nagy szerencse. Azt hiszem ilyen integrátorok nemigen vannak, de pontosan az lenne a dolog lényege, hogy a következő évtizedekben a nemesi módon megfogalmazott magyar identitás – melynek csak egyik összetevője volt a magyarsága – egymásra találjon. Integrálódjanak abban az állampolgári azonosságban, mely lojális a parlamenti demokráciához, és ezen belül teret enged számtalan egyéb lojalitásnak. Ezek egyike lehet a tizenötmillió magyar iránti lojalitás, a harmincmillió szociáldemokrata iránti lojalitás, a zsidók milliói iránti lojalitás, az ötvenvalahány millió közép-kelet-európai iránti lojalitás és így tovább. Az állampolgári lojalitás lehetne ezek fókuszpontja. Ehhez civil társadalom kell, decentralizált anyagi javakon alapuló plurális kulturális mező. Ennek vannak jelei: a rengeteg önkormányzat, a nagyszámú alapítvány léte, az egyeduralkodó kulturális minta széttöredezése mind ebbe az irányba mutat. A médiavítának is ez a tétje, hiszen nem az a probléma, hogy a Híradó szakmai szempontból elfogadhatatlan magyarságkrónikát nyomtat minden este, hanem hogy nincs alternatíva! Amint lesznek választási lehetőségek, mindenki azokat fogja nézni.

Kurír: - A polgárosodás mennyire gazdasági kérdés?

– A polgárosodás nem úgy működik, mint a szocializmus működött, hogy felépítjük, és automatikusan meg fog oldani minden problémát. Ennek a sokdimenziós folyamatnak első dimenziója az egymástól független tőkekoncentrációk megjelenése, a második a gazdasági tőkék árfordulása kulturális tőkévé, a harmadik pedig, hogy nem beszélhetünk polgári Magyarországról, amíg elemi szociális létjogainkra senki nem figyel. Csak e három együttese esetén képzelhető el, hogy a társadalom nem esik vissza a diktatorikus szisztémák által vezérelt állapotokba.

Kurír: - Van-e reális esély arra, hogy anarchikus és retrográd irányokat vegyen fel a magyar politika?

– Nincsen. Március tizenötödikén a Tévé előtt ez láthatóvá vált, hiszen az ottani hangoskodók igen kevesen voltak. Nem tudunk azonban belelátni abba, hogy mi van a társadalom hallgatásának mélyén! Ennek lehet jó oldala is: a pragmatikus túlélési minta olyan erős a magyar társadalomban, hogy teljesen megvédi az embereket mindenfajta politikai üzenet hatásától. Hallatlan negatívumot jelenthet viszont ez a hallgatás, ha belegondolunk a munkanélküliség növekedésének mértékébe, az ipari termelés csökkenésének arányaiba, a legkülönbözőbb területeken szemmel látható sorvadás tüneteibe. Mindez elindíthatja azt a frusztrációtömeget, mely kikezdheti ezt a védőpáncélt. Ahhoz, hogy az a védőpáncél védelmet nyújtson, több, mint szükséges a demokratikus politikai kultúra immunanyaga.

Kurír: - A közvélemény szemében gyorsan leértékelődött a többpártrendszer. Ez az erózió eléri a nemzeti érzést is?

– Semmiképp sem, ugyanis a nemzeti érzés szociálpszichológiai értelemben sokkal mélyebb, semhogy hatalmi szóval befolyásolható lenne. Érdekes módon a mai hatalom képviselői és ideológusai meg a régi internacionalista, marxista és nemzetellenes ideológiacsinálók teljesen megegyeznek abban, hogy azt hiszik: a nemzeti érzésen fog a hatalmi szó, szablyával szabható, és a hadiszállítók csinálmánya. Az emberekben mélyen élő természetes igény, hogy tartozzanak valahová; ez az elementáris hovatartozási igény összefügg azzal a végtelen bizonytalanságérzettel, mely elfog bennünket, ha például felnézünk a csillagos égre, és megérint bennünket saját halandóságunk tudata. Fogódzókra van szükségünk, és az egyik ilyen kapaszkodó lehet a hazához, a történelemhez és a kultúrához tartozás tudata. Hogy a táj, amelyen élünk, telis-tele van nekünk és csak nekünk szóló üzenetekkel; hogy visszaemlékezhetünk Zrínyi Miklósról; hogy vannak olyan költőink, mint Babits vagy Kosztolányi; hogy a temetőben azok a halottak fekszenek, akiktől származunk – mindez ideológián túli, az ideológia által befolyásolhatatlan tényező. Ezért nem hiszem, hogy ha le akarják járatni a nemzeti érzést, az befolyásolhatja az emberek természetes kötődését. Viszont nagyon fontos, hogy mindebből nem lesz modern nemzeti tudat. Ahhoz, hogy európai magyarságról beszélhessünk, újra kell gondolni az állampolgári státust, amely tartalmazza az emberi jogi összetevőket, a klasszikus politikai szabadságjogokat, a tulajdonhoz való jogot, a szociális biztonsághoz való jogot stb. A jogok eme összességéeként az állampolgárság paradox módon nemcsak a saját államunkhoz kapcsol, hanem az állampolgárok világegyeteméhez is, a nemzeti hovatartozás dimenziója mellett. Jelenleg ez a sajátos útja a nemzeti kötődésnek, mely az állampolgárságon keresztül vezet — Közép-Kelet-Európában csak ábránd.